

GİRİŞ Ticâret ve Ahlâk

Toplumsal hayatta insandan beklenen en önemli vazife onun başkalarının hakkını gözetmesi ve sorumluluklarını yerine getirmesidir. Bunu da herhangi bir maddî baskı aracıyla / polisiye tedbirlerle değil bir davranış biçimi olarak kendiliğinden yapmasıdır. Bundan dolayı İslâm'ın bir din olarak bütün dinler gibi tevhîd akîdesinden (tek Allah inancı) sonra hedeflediği en önemli gaye, ferdin ruh ve ahlâkını ıslah etmek, onu hayır, iyilik, dürüstlük gibi erdemlerle donatarak ahlâkî özü korumasını sağlamak böylece onu arzu ve ihtiraslarının, bayağı zevklerinin hâkimiyetinden kurtarmaktır. Bunun içindir ki Hz. Peygamber: “En hayırlınız ahlâkî en güzel olanınızdır”⁷ buyurmuş ve güzel ahlâkî tamamlamak üzere gönderildiğini haber vererek⁸ kötü ahlâktan da Allâh’a sığınmıştır.⁹ Buna göre Müslümanın din-darlığının en temel ölçüsü güzel ahlâka sahip olup olmamasında aranmalıdır. Esasen imanın ve ibadetlerin en temel fonksiyonlarından birisi de bu ahlâkî kazandırmaktır. Hz. Peygamber'in imanının en üstün derecesinin güzel ahlâk olduğunu vurgulayp¹⁰ ahlâk bakımından en güzel olanların iman bakımından mü'minlerin en mükemmeli olduğunu da haber verirken¹¹

⁷ Buhârî, “Edeb”, 38, 39; Müslim, “Fezâil”, 68.

⁸ Mâlik, “Hüsnü'l-hulk”, 8; Ahmed b. Hanbel, II, 381.

⁹ Ebû Dâvûd, “Vitr”, 32; Tirmizî, “Da'avât”, 126.

¹⁰ Ahmed b. Hanbel, IV, 385.

¹¹ Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 14; Ahmed b. Hanbel, II, 250, 472.

îmân-ahlâk ilişkisini net bir biçimde ortaya koymakta, uğrunda çaba sarf edilmesi gereken en temel değer in bu gerçeklik olduğuna işaret etmektedir. Nitekim anne-babalara bu yönde bir hedef de göstermektedir: “Hiçbir baba çocuğuna güzel ahlâktan daha değerli bir şey bağışlamamıştır.”¹² Saîd Halim Paşa’nın: “Bir Müslüman ahlâkını inancından, sosyal nizamını ahlâkından, siyasetini de sosyal nizamından alır”¹³ sözü, yukarıda üzerinde durulan bu gerçekliğin işlevselliğini, günlük hayattaki fonksiyonunu veciz biçimde ifade ederken aynı zamanda eğitim sisteminin amacına da işaret etmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm’in ifadesiyle insanın yaratılışının ana gayesi Allâh’a kulluktur.¹⁴ Kulluk ise insan-Allâh ve insan-âlem ilişkisini bütün yönleriyle kapsayan bir süreçtir. Bir Müslüman, Allâh hakkı olan namaz, oruç, zekât, hacc, kurban gibi ibadetlerle O’nun huzuruna çıkarken bu ibadetlerin etkisiyle olumlu anlamda davranış değişikliği meydana gelmekte, bu ruh insan-âlem ilişkilerine de yansımaktadır. Böylece ibadet ubûdiyyete dönüşerek kulun her an Allâh’ın kendisini gördüğü bilinciyle (ihsân) hareket ettiği, O’nun rızasını kazanmayı hedeflediği bir atmosferde cereyan etmektedir. Bu bilincin yön verdiği her davranış artık bir ibadet niteliği kazanacaktır. Ubudiyyet ibadetin davranışa dönüşmesi demektir. Esasen Hz. Peygamber bu bilincin insanın bütün hayatına egemen olması gerektiğini Hz. Cebrâil’in (a.s.) ihsân nedir? Sorusuna verdiği: “Allâh’ı görmüşçasına O’na kulluk yapmandır. Sen O’nu görmüyorsan da O seni görüyor”¹⁵ şeklindeki cevabında görmek mümkündür. İşte bu ihsan bilinci ticâreti dünyada bereketli bir kazanca, ahirette de azığa dönüştürmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm, geçici bu dünya yaşantısının, ebedi ahiret hayatını şekillendireceğine dikkat çekmekte¹⁶ ve hiçbir şeyin

¹² Tirmizî, “Birr”, 33; Ahmed b. Hanbel, III, 412; IV, 77.

¹³ *Buhranlarımız* (haz. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul 1993, s. 165.

¹⁴ Zâriyât (51), 56.

¹⁵ Buhârî, “Îmân”, 37; Müslim, “Îmân”, 57.

¹⁶ En’âm (6), 32; Tevbe (9), 38; Hûd (11), 15; Ankebût (29), 64.

Allâh'a gizli kalmadığı,¹⁷ O'nun her şeyi bildiği,¹⁸ insanın hayatının bütün detaylarıyla kayda alındığı ve bu kayıtların hesap günü önüne konulacağı¹⁹ ve toz miktarı da olsa yaptığı iyilik ve kötülüklerin karşılığını göreceği²⁰ bizzat insanın kendisi hakkında şهادette bulunacağı²¹ gibi hayâtî önemi haiz noktaları vurgulamaktadır. Bu bilinç insana sorumlu bir varlık olarak hayatına yön vermesine zemin teşkil etmektedir. Sonuçta güçlü bir vazife ahlâkî ortaya çıkmaktadır. Özellikle sürekli hak ve vazifelerle insanların karşı karşıya bulunduğu ticarî ortamdaki dinamik ilişkilerde bu bilince çok fazla ihtiyaç vardır.

Gerçek ticâret: Nefsi Cennet karşılığında Allâh'a satmak

Kur'ân-ı Kerim, Allâh'ın mü'minlerden cennet karşılığında canlarını ve mallarını satın aldığını, sevinilmesi gereken en kârlı alış-verişin bu olduğunu ve bunun da büyük bir kurtuluş olduğunu aşağıdaki âyette beyan eder:

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعَدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (١١١)

*“Allah, kendi yolunda mücadele ederken öldüren ve öldürülen mü'minlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır. Bu, Allah'ın Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da yer almış gerçek bir vaadidir. Kim Allah'tan daha fazla sözüne bağlı olabilir? O halde yaptığınız bu anlaşmadan ötürü sevininiz. İşte büyük bahtiyarlık da budur.”*²²

¹⁷ Gâfir (40), 19; İbrahim (14), 38.

¹⁸ Bakara (2), 282, 283; En'âm (6), 101.

¹⁹ İsrâ' (17), 13; İnfitâr (82), 10-12.

²⁰ En'âm (6), 164; A'râf (7), 8-9; Tâhâ (20), 74-76; Zâriyât (51), 6; Tekvîr (81), 10-15; Gâşîye (88), 25-26; Zilzâl (99), 7-8.

²¹ Kıyâme (75), 14.

²² Tevbe (9), 111.

Allah Te'âlâ, canları ve malları cenneti vererek satın aldığına göre bunların kendi yolunda kullanılmasını ve bu uğurda mücadelede onları feda etmekten kaçınılmamasını istemiştir. Bunun karşılığı ise dünyada zafer, ahirette kurtuluş ve cennettir.²³ Bu ticareti bir kenara bırakıp dünyevî ticarete dalmak Allah katındaki çok değerli kârı bırakıp basit şeylere tamah anlamı taşır ki bu basit dünyevî menfaatler uğruna birçok hayırdan mahrum kalmak demektir.²⁴

Kur'ân-ı Kerîm, insanlardan hidayete karşılık küfrü satın alanların bir başka ifadeyle sapıklığı satın almak için hidayeti ödeyenlerin, karanlıkta kalmak için nuru verenlerin bu ticaretlerinin kâr etmediğini ifade eder:

أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالََةَ بِالْهَدَىٰ فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا
كَانُوا مُهْتَدِينَ (١٦)

*“Doğruya (hidâyet) karşılık sapıklığı (dalâlet) satın alanlar işte onlardır. Bu sebeple ticaretleri kâr etmemiş ve doğru yolu da bulamamışlardır.”*²⁵

Çünkü onlar bu ticarete iki cihan saadetini kaybederek bütünüyle zarar etmişlerdir. Allah Te'âlâ imanı verip karşılığında küfrü satın alanların asla kendisine zarar veremeyeceklerini ve bu ticaretin ateş almak anlamına geldiğini bildirmektedir:

إِنَّ الَّذِينَ اشْتَرُوا الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا وَلَهُمْ عَذَابٌ
أَلِيمٌ (١٧٧)

*“İmanı küfürle değiştirenler, şüphesiz Allah'a bir zarar veremeyeceklerdir. Onlar için elem verici bir azap vardır.”*²⁶

Kur'ân-ı Kerîm hidayeti verip sapıklığı, mağfireti verip azabı satın alanların bu alış-verişin semeresi olan ateşe ne kadar

²³ Sâff (61), 10-13.

²⁴ Bk. Cumu'a (62), 11.

²⁵ Bakara (2), 16.

²⁶ Âl-i İmrân (3), 177.

meraklı, oraya girmeye ne kadar da sabırlı / inatçı olduklarını söyleyerek alaya almaktadır:

أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالََةَ بِالْهُدَى وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ فَمَا
أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ (١٧٥)

“İşte onlar, hidayeti verip sapıklığı, affedilmeyi bırakıp azabı satın alan kimselerdir. Bunlar, ateşe karşı ne kadar da sabırlıdır!”²⁷

Bakara sûresinin az önce geçen 16. âyetinin tefsirinde Elmalılı Hamdi Yazır’ın ifade ettiği üzere hidayet tam ellerine değmiş, malları olmuş iken onu dalâletle (sapıklık) trampa etmişlerdir. Bu ticaretleri de kâr etmediği gibi kâr yolunu bulma şansları da olmamış, kâr yolunu tutamamışlardır. Bunlar, hidayet ve başarı nasip olanlardan değildir. Çünkü ticarî ilişkilerde başlıca iki maksat vardır. Birisi sermayenin selameti, diğeri kârdır. Halbuki bunlar sermayelerin sermayesi olan hidâyeti vermiş, yerine onun kaybı demek olan sapıklığı almışlardır. Bundan dolayı ne kâr kalmış ne kâr ihtimali ne de kâr yolu...

Elmalılı bu tasvirde ticarete büyük bir övgü bulunduğunu belirttikten sonra der ki: “Fakat ticaretten önce onun gerçek ve lüzumlu bir yolu bulunduğuna ve bu yolun doğru yol olduğuna ve ticarete yalan, hile, entrika yolunun hakiki bir kâr yolu olmadığına tembih ve bundan dolayı doğruluk kanununa sarılabilmek için dinî hidayete ermek en önde gelen şart olduğuna işaret edilmektedir.”

Kur’ân-ı Kerîm, küfrü satıp imanı alan böylece en değerli sermayeye ulaşan mü’minlerin bununla verimli, kârlı kesinlikle batma ihtimali bulunmayan bir ticareti nasıl yapacaklarını da anlatır:

“Allah’ın kitabını okuyup yaşamak, namazı kılmak ve kendilerine verilen rızıktan gizli ve açık olarak vermek (infâk). Bu, şanlı bir ticarettir. Bu ticaret erbabı, bu kârlı manevî alış-veriştten alım-satım (bey’) gibi dünyevî/maddî bir meşgalenin asla alıkoyamadığı ve kalplerin

²⁷ Bakara (2), 175.

yerinden çıkacağı, gözlerin yuvasından fırlayacağı o dehşetli günün azabından korkan adam gibi adamlardır. Allah da onlara amellerinin karşılığını en güzel şekilde ve tastamam ödeyecek hem de lütfu ihsanı ile arttırıp fazlasını verecektir. Çünkü Allah dilediğini hesaba sığmayacak şekilde rızıklandırmaktadır.”²⁸

Âhireti satarak dünyayı alanlardan azabın hafifletilmeyeceği ve kendilerine yardım da edilmeyeceği gibi²⁹ tersini ve dolayısıyla doğrusunu yapanlara da kat kat mükâfat verilecektir. Allâh ve Rasûlünün rızasını esas almak, bu iki kaynağın yanında yer almak gerektiğinde onların çağrısına uyarak ticaret de dahil her türlü işi bırakabilmek bir mü'min için en hayırlısıdır. Onları dikkate almaksızın ticaret yaptığını zannetmek ise en büyük zarardır.³⁰

İman sermayesiyle yapılacak her türlü ticaret melekler tarafından en ince ayrıntısına kadar kayda geçecek³¹ ve hesap gününde bu kayıtlar incelenecektir.³² Meleklerin nasıl muhasebe tutacakları da belirlenmiştir. İlke olarak bir iyiliğe en az on kat sevap, bir kötülüğe ise bir tek günah yazılacaktır.³³ Bu konudaki prosedür de Hz. Peygamber Allâh Te‘âlâ’dan aldığı bilgi (kudsî hadis) ile şöyle açıklamaktadır: “Allah iyilikleri ve kötülükleri belirledi ve bunların karşılıklarını da şöyle açıkladı: Kim bir iyilik yapmaya kesin karar verir de sonra onu yapmazsa, ona tam bir iyilik (sevabı) yazılır. Eğer onu yaparsa, ona on (katından) yedi yüz katına ve hatta bunun da üstünde kat kat iyilik sevabı yazılır. Kim de bir kötülük yapmaya kesin karar verir de sonra onu yapmazsa, ona bir iyilik (sevabı) yazılır. Eğer onu yaparsa, (ona) bir (kötülük günahı) yazılır veya (Allah) onu siler, yok eder. Allah yüzünden, sadece helak olacak olan helak olur!”³⁴

²⁸ Nûr (24), 37-38; Fâtır (35), 29-30.

²⁹ Bakara (2), 85.

³⁰ Cumu’a (62), 11.

³¹ Ra’d (13), 11, 33; Zuhruf (43), 80; Kâf (50), 17-18; İnfitâr (82), 10-12.

³² İsrâ’ (17), 13-14; Câsiye (45), 28-29.

³³ Bakara (2), 261; En’âm (6), 160.

³⁴ Buhârî, “Rikâk”, 31; Müslim, “İmân”, 202, 204, 206, 207, 259; Dârimî, “Rikâk”, 70.

Bu açık âyet ve değerlendirmelerden gerçek ticâretin nefsi Allâh’a satmak olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber bir hadisinde de bu husus teyit edilir:

عَنْ أَبِي مَالِكٍ الْأَشْعَرِيِّ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم-
كَانَ يَقُولُ: «كُلُّ النَّاسِ يَغْدُو فَبَائِعٌ نَفْسَهُ فَمُعْتِقُهَا أَوْ مُؤَبِّقُهَا».

“...Bütün insanlar sabahleyin kalkarlar giderler, kimisi nefisini satar, kimisi de onu ya azad eder ya da helâk.”³⁵

Bazı şerhlerde belirttiği üzere bu hadis “doğru yol ortaya çıktıktan sonra insanların durumları nasıl?” sorusuna verilen bir cevap gibidir. Cevap da şudur: Her insan belli bir amaç için sabah evinden çıkar. Bazısı nefisini, kendisine itaatin bir gereği olarak Allah’a satar, onun kulu olur ve böylece kendisini nefsinin prangalarından kurtararak azaptan azad eder, insana sürekli kötülüğü telkin eden nefisten kurtularak gerçek özgürlüğe kavuşur; bazısı da şeytana ve hevasına tâbi olarak kendisini bu ikisine satar, onların kölesi haline gelir ve kendisini helak eder. İşte gerçek ticaret birincisidir ve nefisini Allah’a satarak büyük kârı yakalamaktır.

“İnsanlardan öyle kimseler vardır ki Allah’ın rızasını arayarak kendi nefisini satar.”³⁶

âyetinde de bu hususa işaret vardır. Bu âyetin tefsirinde Elmalılı şu yorumu yapar: “İnsanlardan bazısı da vardır ki, Allah’ın rızasına ermek için canını bile verir yahut Allah rızası için dünyasını ve hatta canını bile verir de kendini ebedî olarak satın alır. O bilir ki mülk kendisinin değil Allah’ındır. En üstün gaye mal değil, Allah’ın rızasıdır. Allah rızası için canını veren, kendini ebedî acılardan kurtarmış ve en büyük ticarete ermiş olur. Bunlar, Allah’ın hâs (seçkin) kullarıdır. Din ve ibadet uğrunda sıkıntılara katlanırlar, Allah yolunda harp ve cihad alanlarında canlarını ortaya atarlar veya öldürüleceğini de bilse iyiliği emre-

³⁵ Müslim, “Tahâret”, 1; Tirmizî, “Da’avât”, 85.

³⁶ Bakara (2), 207.

dip, kötülükten sakındırırlar. Bunların, bütün gözettikleri nokta, Allah rızasıdır. Yaptıklarını Allah için yaparlar, istediklerini Allah için isterler. Bunlar, kendilerini ne dünyaya, ne ahirete değil; ancak Allah'a satarlar ve Allah'ın rızasını almakla da kendilerini, Allah'tan başka bütün şeylerden ve nefs-i emmârelerinden³⁷ (kötülüğü emreden nefislerinden) satın almış, âzâd etmiş olurlar. Bunlar,

“Ey Rabbimiz! Bize dünyada bir iyilik, ahirette de bir iyilik ver ve bizi ateş azabından koru!”³⁸

diyenlerden daha mutludurlar. Nefs-i râdiye (Allah'tan razı olan nefis) makamından da geçip, nefs-i mardıyye (Allah'ın, kendisinden razı olduğu nefis) mertebesine³⁹ ererler.”

Bu sebeple Müslüman güne başlarken nefisle mücadelede kararlılığı, gündüz nefisle fiilen mücadeleyi, akşam olduğunda da nefis muhasebesini aksatmadan yapması iki cihan saadetinin anahtarıdır. Sonuçta nefs-i râdiye ve mardıyye mertebesine vararak gerçek huzura kavuşur.

Bütün bu ifadelerden hareketle dinin bir gelir-gider işi, kâr-zarar hesabına dayalı bir ticarî metadan ibaret olduğu gibi bir sonuç çıkarılmamalıdır. Burada mecâzi bir anlatım vardır. İman-küfür tercihinin sonuçları ile amellerin karşılıkları ticaret metaforu ile anlatılmaktadır. Burada işaret edilmek istenen günlük hayatta imanın tezahürü gösterilmeli, nefsin kulu değil Allâh'ın kulu olunmalıdır.

³⁷ Yusuf (12), 53.

³⁸ Bakara (2), 201.

³⁹ Fecr (89), 27-28.